

KÓRÓS ANDRÁS

A KÖZMŰVELŐDÉS CIVIL SZERVEZETEI ÚJPESTEN

Újpest kulturális életének története egyidős a település történetével. Az ország fővárosa, a kultúra központja mellett meghúzódó kis község, majd város, végül a főváros külső kerülete természetesen nem dicsekedhet országos jelentőségű kulturális intézményekkel, színházakkal, szellemi műhelyekkel. Újpest művelődéstörténetének legfontosabb részét a közművelődés civil szervezetei jelentik. Ezek a többnyire diáktársakból, barátokból, ismerősökből verbuválódott közösségek - amelyek a szellemi-művészeti értékek közkinccsé tételére alakultak -, kezdettől jelen vannak a település történetében. Az újpesti polgárok önművelési igénye - a saját maguk által megteremtett közösségi keretek között - végigkíséri az elmúlt másfél századot.

A XIX. század végétől a második világháborúig

A XIX. század közepén a sorra alakuló felekezeti és községi iskolák működése termékeny talajt biztosított az önképzést és a művelődést szolgáló közösségek létrehozására. Nem véletlen - ma bármilyen hihetetlennek tűnik is -, hogy az első közművelődési kört 12 -15 éves diákok alapították. Az 1877. július 29-én megalakult „Újpesti Önképzőkör” elsősorban a diákok saját irodalmi műveinek előadására, megvitatására és bírálatára adott lehetőséget. A Kör első elnöke az egyesület-alapítás legfőbb szószólója, a diákok szellemi vezére, Szterényi József volt. Az alapítók között találjuk Ugró Gyulát, Újpest későbbi polgármesterét, aki az önképzőkör alkönyvtárnoka lett.

A tagok kezdetben az Árpád út egy földszintes házában, az alelnöknek választott, Friedmann Miklós szobájában gyűltek össze. Később az összejöveteleket iskolai tantermekben, kezdetben az Attila utcai elemi iskolában, majd a Beniczky és a József utca sarkán lévő izraelita iskola egyik helyiségében, végül a – jelenlegi Katolikus Kör helyén álló - Templom téri elemi iskolában tartották.

Az önképzőkör hét pontból álló szabályzatot alkotott és három tudományos (nyelvészeti-történelmi, természettudományi, kereskedelmi) szakosztályra oszlott, amelyeknek élén egy-egy elnök és titkár állott. Az üléseken a tagok saját dolgozataikat olvasták fel, szavaltak, színdarabokat adtak elő, és előszóval vagy írásban bírálták egymás műveit vagy előadását. Nagy tekintélynek örvendett az állandó bíráló bizottság, amely azokban az esetekben döntött, amikor az író és a kritikus, avagy az előadó és a bíráló ellentétbe keveredtek a mű irodalmi értéke, vagy az előadás minősége felett.

A Körnek az önképzés mellett kezdettől fogva lényeges tevékenysége volt a diákok segélyezése, amelyre a három-négyhavonta rendezett sikeres színelőadások bevételéből nyílt lehetőség. Az önképzőkör – a tagok anyagi áldozatvállalásával - egyre gyarapodó könyvtárat is fenntartott. Idővel az önképzőkör felnőttebb tagjai barátaikkal „Társalgó Kör” néven új egyesületet alapítottak, amely főleg hangversenyek rendezésével vívott ki sikereket. 1887 szeptemberében azonban a két testvér egyesület – Ugró Gyula javaslatára – „Újpesti Közművelődési Kör” néven együtt működött tovább. Székhelye a Társalgó Kör helyisége lett az Árpád út 1. szám alatti házban.

Az egyesülés jelentősen kiszélesítette a szervezet lehetőségeit korábbi célkitűzései (önképzés, segélyezés, könyvtár) megvalósításában, másrészt ennek eredményeként a tekintélye is egyre emelkedett. Már nemcsak az önművelés és a kultúra terjesztése, hanem a község szellemi, sőt gazdasági ügyei is szerepeltek az ülések napirendjén,

mint Ugró Gyula írja: " a község rohamos fejlődésének minden fontosabb ügye a körben döntetett el." A Kör 1897-től „Társadalmi lapok” címmel folyóiratot adott ki, majd tagjai áldozatvállalásával, adományok és kölcsönök révén 1899-re felépítette önálló otthonát a mai Árpád út 66. szám alatt. (Napjainkban ismét ez az épület az Újpesti Polgárcentrum.) A Kör századunk első felében aktívan vett részt Újpest szellemi és közéletében, így - az irodalom szolgálata és a szegény tanulók állandó segítése mellett - a gimnázium alapításában, műtárlatok szervezésében. Az új otthon lehetőséget teremtett a szórakozásra is: hetenként társas összejöveteleknek, táncestélyeknek adott helyet. Nem maradtak el természetesen a tudományos és közérdekű előadások sem, amelyek továbbra is a kör legnépszerűbb rendezvényei közé tartoztak. Ezt a virágzó korszakot csak átmenetileg szakította meg az első világháború és a Tanácsköztársaság időszaka, így 1927-ben még bizakodóan ünnepelhette ötvenéves fennállásának évfordulóját. 1940-ben azonban - a második zsidótörvény árnyékában - erőszakkal oszlatták fel annak az újpesti polgárságnak az egyesületét, amelynek túlnyomó többsége mindig a vallási, világnézeti türelmet hirdette.

Kísérletek 1956 után

A második világháború, a nyilas uralom majd a Rákosi-féle kommunista diktatúra idején szó sem lehetett Újpesten semmiféle alulról szerveződő, civil kulturális közösség létrehozásáról. Az 1956-os forradalmat követő megtorlás dermedt évei után azonban néhány tettekes diákban - akik a Könyves Kálmán Gimnázium harmadik-negyedik osztályosaiként élték át a forradalmi eseményeket - ismét fölvetődött a szellemi közösségteremtés gondolata. Az értelmiségi lét meghatározó eleme a komoly, érvelő beszélgetés. A beszéd igénye a lassan konszolidálódó rendszerben, az 1960-as évek elején ismét összehozta az akkor frissen diplomázott egykori gimnazista társakat.

Abban az időben társasági összejövetelek szervezése természetesen nem történhetett hivatalos (párt) jóváhagyás nélkül. 1962 őszén - az 1957-ben együtt érettségiző - Sipos

Lajos és Somos András felkeresték az akkori kerületi párttitkárt és bejelentették, hogy többedmagukkal értelmiségi klubot szeretnének szervezni. "Értelmiségi klubot munkáskerületben?" – húzta fel a szemöldökét a munkás önképzés történetében valószínűleg kevésbé jártas hölgy, ám nem mondott kategorikusan nemet a gondolatra, és a későbbiekben is megtúrta a klub létezését. A Hazafias Népfrent IV. kerületi Bizottságának akkori elnöke viszont kifejezetten támogatta az ötletet, és így alakult meg a „Fiatal Értelmiségiek Klubja” mint szellemi közösség a Hazafias Népfrent égisze alatt. Működési helye az abban az időben Ságvári Endréről elnevezett (Árpád út 66. szám alatti) művelődési házban volt, amelynek vezetője szintén pártfogolta a megalakulást.

A Klub rendezvényeit be kellett építeni a művelődési ház munkatervébe, amelyet a kerületi pártbizottság propaganda és művelődésügyi osztálya - az aktuális pártkongresszus irányelveinek megfelelően - engedélyezett. Ez a feladat a Ságvári Endre Művelődési Ház művészeti előadójára, Sedivi Lilla klubtagra hárult, aki a kerületi tanács népművelési osztályán is dolgozott. Az osztály vezetője felügyelte a kerület kulturális rendezvényeit, az ő jóváhagyása nélkül nem valósulhatott volna meg semmilyen program.

A Fiatal Értelmiségiek Klubjához a volt Könyves Kálmános diákok mellett egyre többen csatlakoztak: pedagógusok, orvosok, jogászok, frissen diplomázott vagy még diploma előtt álló fiatalok. A Klub nem volt zárt: tagjai hívták barátaikat, ismerőseiket (nemcsak Újpestről, hanem a főváros más kerületeiből is), akik közül sokan állandó résztvevői lettek a találkozásoknak. Így gyűlt össze kb. 70-80 fő, akik közül legalább ötvenen mindig jelen voltak az esteken. A Klub kéthetente tartotta összejöveteleit, amelyekre változatos programokat szerveztek: neves előadókat hívtak meg, vagy maguk készültek fel előadásra és vitára egy-egy témában, máskor egymás között beszélgettek, szórakoztak. Az egykori klubtagok visszaemlékezései szerint az 1960-as években érdekes előadások hangzottak el a művészetpszichológiáról, a film

második világháború utáni európai történetéről, az író személyiségéről és a társadalommal fennálló kapcsolatáról, az ártatlanság vélelméről. Emlékezetesek voltak az orsós magnetofonnal tartott jazz-bemutatók, valamint a Berda-estek, amelyeket nagy vacsorák követtek. A Klub összejövetelein azonban nemcsak előadások, viták kaptak helyet, hanem a szórakozás is: rendszeres asztali foci és kártyacsaták színesítették az együtt töltött időt.

Az 1960-as évek második felétől egy fiatalabb generáció is feltűnt a klubtagok sorában. A Klub tudatosan szervezte a fiatalokat: Sedivi Lilla rendszeresen járta az újpesti középiskolákat, toborozta az érdeklődő diákokat, meghívókat küldött részükre. A gimnazisták egy csoportja azelőtt rendre összegyűlt, mintegy kis-klubként az Árpád út 66-tal szemben lévő "Hófehérke" presszóban, ahol egy-egy "Bambi" mellett cseréltek eszmét a világ dolgairól. Többen innen "pártoltak át" a Klubba. A Klub tevékenysége nemcsak előadóestek szervezésére terjedt ki, hanem a művelődési házban lévő kiállító teremben képzőművészeti tárlatok megrendezésére is.

Egy "megtűrt" értelmiségi klub az 1960-as években nem létezhetett anélkül, hogy valamennyi rezdülését ne figyelték volna. Az előadók személye és a választott - többségükben "kényes" - témák miatt a kerületi állami és pártvezetőkben kísértett a félelem, nehogy a társaság egy újabb "Petőfi-körre" váljék. Amikor a klubtagok az előadóként meghívott egyik vezetőt jól célzott, aktuális politikai kérdésekkel zaklatták, maguk is tartottak attól, hogy a "húzd meg, ereszd meg" politikája szellemében másnap többüket elviszik. Ez nem következett be, de a párt ún. "téglákkal" (beépített emberekkel) gondoskodott arról, hogy a klubban történekről azonnal, "forró dróton" értesüljön. A Klub persze "csak" annyiban volt ellenzéki, amennyiben maga a gondolkodás abban a korban ellenzékinak számított.

Az 1970-es évek elejére a Klub alapító tagjai középkorúakká váltak, egzisztenciájuk, családjuk vált elsődlegesen fontossá számukra. Többen elköltöztek Újpestről és az

utódok nem törődtek annyit az utánpótlás biztosításával sem. A "puha diktatúra" időszakában a közéleti kérdések iránti érdeklődés is lanyhult. Ezért lelkes szervezők, aktív tagok és programok hiányában a Klub elsorvadt.

1979/80-ban újabb kísérletek történtek a klubélet felélesztésére. Somos András „Közéleti Klub” néven megpróbálta újjászervezni az újpesti értelmiségi esteket, tartós érdeklődést azonban ez a kezdeményezés nem váltott ki. Jóval nagyobb sikere volt Bartos Tibor és Györffy Miklós (később a Magyar Televízió riportere) „Irodalmi Kávéházának”, amely kb. 3-4 évig működött az 1980-as évek első felében és a Fiatal Értelmiségiek Klubjához hasonlóan nem volt zártkörű, összejövetelein bárki részt vehetett. Egészen pontosan senki nem tudja, hogy néhány év után az érdektelenség vagy a hatalom "diszkrét fojtogatása" miatt szűnt-e meg.

Az 1960-as és az 1980-as éveknek az értelmiségi levegő fenntartására irányuló kísérletei Újpesten mai szempontból azért jelentősek, mert megőrizték az igényt és a példát a hasonló szellemiségű, pártoktól és a mindennapi politikától független civil szervezkedésekre az 1980-as évek végére, amikor az újraszervezés - minden eddiginél nagyobb támogatottsággal és sikerrel - megkezdődhetett. Azok, akik a nehezebb időkben is mertek szippantani a szabad levegőből, ismét színre léphettek. Az ő tevékenységük eredménye, hogy 1988. december 2-án megalakult az Újpesti Értelmiségi Klub, amely 1996 szeptemberétől szellemi jogelődjének, az Újpesti Közművelődési Körnek nevét felvéve immár 15 éve sikeresen működik.

Megjelent: az Újpesti Helytörténeti Értesítő 2003. decemberi számában (X. évf. 4. szám)